

نقش نیروهای شیعی در سیاست عراق پس از صدام (تأکید بر دوره نوری المالکی)

ماری مالکی^۱ - احمد جلوب العیسی^۲

چکیده

عراق کشوری مهم در همسایگی ایران، دارای اقوام و قومیت‌های متعددی است. اکثر جمعیت آن شیعه می‌باشند که به دلیل تسلط «حزب بعث» هیچ‌گاه نتوانستند به ایفای نقش در این کشور پردازند و امور کشور همواره در دست سنی‌های منطقه بوده است. پس از سقوط صدام توسط نیروهای آمریکایی شاهد تغییرات اساسی در این کشور بوده‌ایم. از جمله این موارد جایگاه و موقعیت گروه‌های مختلف در بافت تصمیم‌گیری در عراق است. هر چند فرقه‌گرایی همچنان در این کشور مهم‌ترین عامل ناآرامی در کشور به حساب می‌آید؛ اما با توجه به اینکه نیروهای سابق دیگر قدرت را در دست نداشته‌اند، زمینه‌های حضور شیعیان در این کشور فراهم شد. با توجه به درک این موارد و تغییر اوضاع، این مقاله در نظر دارد به این سؤال پاسخ دهد، سقوط صدام چه نقشی در وضعیت قدرت‌یابی شیعیان در عراق در دوره نوری المالکی داشته است؟ فرض بر این است که سقوط صدام موجب خروج شیعیان از انزوا، پررنگ شدن نقش مرجعیت و هدایت شیعیان عراق در امور کشور، حضور در احزاب مهم کشور و در دست گرفتن مهم‌ترین پست‌های حکومتی، نقش آفرینی در نیروی امنیتی کشور در قالب حشدالشعبی شده است. مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با از طریق گردآوری منابع کتابخانه‌ای سعی دارد فرضیات ارائه شده را مورد واکاوی قرار دهد.

واژگان کلیدی: عراق، شیعه، مرجعیت، حشد الشعبی، نوری المالکی

شماره ۱ (۲۴)

سال ۹
بهار ۱۴۰۱

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۰۴/۰۳
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲/۰۵/۰۹
صص: ۱۵۱-۱۳۵

DOI: 10.2783.4999/PRIW.2306.1273.1.24.8

^۱ دانش آموخته ارشد روابط بین‌الملل، دانشگاه مازندران، مازندران، ایران marimaleki67@gmail.com

^۲ دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه تهران، تهران، ایران iraqahm88@gmail.com

مقدمه

ایالات متحده در مارس ۲۰۰۳م، با وجود مخالفت شماری از هم پیمانان اروپایی و غربی، روسیه، چین، کشورهای منطقه و حتی بدون مجوز شورای امنیت سازمان ملل متحد، نیروهای خود را روانه عراق کرد. این کشور در قالب مبارزه پیش دستانه و بهانه حلع سلاح هسته‌ای صدام وارد خاک این کشور شد (احمدیان و صفری، ۱۳۹۷: ۱۱۹). اشغال عراق توسط آمریکا در مارس ۲۰۰۳ فصل جدیدی را در تاریخ سیاسی این کشور گشود و بدین سان این کشور از یک نظام استبدادی و دیکتاتوری مطلق به یک نظام دموکراسی توافقی تغییر ماهیت داد. در ژوئن ۲۰۰۴، دولت موقت اداره امور عراق را به دست گرفت و با برگزاری انتخابات و تشکیل مجمع ملی انتقالی، در ژانویه ۲۰۰۵ دولت انتقالی عراق شکل گرفت. پس از آن با برگزاری انتخابات، اولین دولت دائمی عراق آغاز بکار کرد. بعد از تصویب قانون اساسی، انتخابات پارلمانی در سال ۲۰۰۵ انجام شد که از آن به عنوان اولین انتخابات آزاد در عراق یاد می‌شود که تحولات عظیمی در سطوح مختلف را موجب شد. از جمله اینکه شیعیان برای اولین بار به ساختار قدرت در عراق پیوستند. آن‌ها با وجود اینکه از نظر آماری جمعیت عظیمی را در کشور تشکیل می‌دادند؛ ولی در ساختار قدرت نقشی نداشتند. اما امروزه شاهد حضور آن‌ها در بیشتر نهادهای جدید هستیم به اندازه‌ای که هیچ نهادی بدون نظر شیعیان تصمیم‌گیری نمی‌کند. با توجه به این موارد آینده عراق و نظم ژئوپلیتیکی جدید در این کشور بدون حضور شیعیان انجام نخواهد شد (قربانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱۷).

شیعیان از چندین جهت در کشور دارای موقعیت مناسبی هستند. از نظر ژئوپلیتیکی ۶۰ تا ۶۵ درصد جمعیت را تشکیل می‌دهند. حتی می‌توانستند در سه مقطع تاریخی؛ ۱- پس از فروپاشی عثمانی و شورش علیه بریتانیا در سال ۱۹۲۰؛ ۲- پس از حمله آمریکا به عراق، برای آزاد سازی کویت در ۱۹۹۱؛ ۳- پس از حمله آمریکا به عراق در ۲۰۰۳ به لحاظ دموکراسی عددی به میزان معنای جمعیت مساوی بیشترین میزان سهم در قدرت عراق داشته باشند. اما با وجود این موقعیت‌ها و حتی موقعیت برتر در جنوب عراق، هیچ‌گاه خواستار استقلال و جدایی طلبی نبودند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۲۹). با در نظر گرفتن مباحث مذکور این مقاله در نظر دارد به این سؤال پاسخ دهد، سقوط صدام چه تأثیری در قدرت‌یابی شیعیان در عراق داشته است؟ روی کار آمدن نوری المالکی در بالاترین سمت سیاسی کشور خود مقدمه ورود شیعیان به بافت حکومتی این کشور

نقش نیروهای شیعی در سیاست عراق پس از صدام (تأکید بر دوره نوری المالکی)

است. همچنین نقش مرجعیت شیعه در هدایت افکار عمومی و خروج از انزوای تاریخی، فعال شدن در سیستم نظامی و امنیتی در قالب حشدالشعبی از جمله موضوعاتی است که نشان دهنده تغییر موقعیت شیعیان در عراق و مطرح شدن آنها در عراق جدید می‌باشد و مقاله به آن اشاره دارد.

۱ - چارپوب نظری

سازمانگاری یکی از مکاتب مهم روابط بین‌الملل است. این رویکرد قبل از طرح در حوزه و مبانی فرانظری روابط بین‌الملل، در حوزه «جامعه‌شناسی معرفت» در کل علوم اجتماعی مطرح بوده است. ریشه‌های آن در جامعه‌شناسی حداقل به مکتب «شیکاگو» و «پدیدارشناسی» برمی‌گردد. در این نگرش بر «ساخت اجتماعی واقعیت» تأکید می‌شود. جهان چیزی تلقی می‌شود که ساخته و ابداع شده و نه چیزی که بتوان آن را طبیعی، مسلم و یا پدیده‌های از پیش داده شده فرض کرد (داوودی، ۱۳۹۱: ۳۰). این مکتب به دنبال یک مبانی کلی و برطرف کردن کاستی‌های خردگرایان و انعکاس‌گرایان می‌باشد و معقدند مسائلی مانند سلاح‌های کنترل جمعی و همچنین نقش فرهنگ در روابط بین‌الملل و حتی مسئله آنا‌رشی باید به گونه‌ای نوین مورد بررسی قرار گیرد که نواقص گرایان و نولیبرالیسم به آن توجه نکرده‌اند.

از منظر سازمانگاران، هویت‌های دولتی از طریق رویه‌های پیچیده و متداخل و اغلب متناقض و تاریخی، قوام می‌یابند و در نتیجه، سیال و بی‌ثبات و تغییر در نظام نیز در اثر دگرگونی در انگاره‌ها و تلقی‌ها به وجود خواهد آمد و بر حسب نقش یک بازیگر می‌توان شاهد تغییر وضعیت آن بود که بر دیگر بازیگران نیز تأثیر می‌گذارد. بنابراین در این چهارچوب، هویت و منافع، امری نشئت گرفته از منابع داخلی هویت بازیگران است (آدمی و ابراهیمی پور، ۱۳۹۳: ۱۱۰). قواعد بین‌الذلهانی موردی است که این نظریه به آن توجه ویژه‌ای داشته و بدین طریق سعی دارد، نشان دهد رفتار دولت‌ها نیز در نتیجه تغییر در مفاهیم بین‌الذلهانی قابل تغییر است و در نهایت این‌ها زمینه تغییر هنجارها و رویه‌ها در محیط بین‌الملل و منطقه را فراهم می‌سازند.

سازمانگاران به ساختار - کارگزار توجه ویژه‌ای دارند و «ونت» در این باره می‌گوید انسان‌ها و سازمان‌های آنها کارگزارانی هستند که دارای مقصود می‌باشند و کنش آنها موجب تغییر جامعه

یا بازتولید آن‌ها خواهد شد. همچنین این چارچوب از نظر هستی‌شناسی به مواردی ذیل توجه می‌کند:

۱. ساختارهای فکری و هنجارها به همان اندازه که ساختارهای مادی اهمیت دارند، مهم هستند؛

۲. هویت و هنجار در شکل‌گیری منافع و کنش نقش تعیین‌کننده دارند؛

۳. ساختار و کارگزار متقابلاً و در یک رابطه باعث قوام یکدیگر می‌شوند (باقیان زارچی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۸-۱۶۹).

از نظر این مکتب میزان تأثیرگذاری هنجار بر وضعیت امنیتی و فهم کنشگران از اوضاع به میزان زیادی به قدرت هنجار بستگی دارد. لگرو اشاره می‌کند که قدرت هنجار ممکن است در مقابل سه معیار اندازه‌گیری شود:

۱. به چه میزان واضح تدوین می‌شود (معین بودن)؛

۲. هنجارها چه مدت مؤثر بوده و چقدر خوب با چالش‌ها مقابله کرده‌اند (دوام)؛

۳. با چه گستره‌ای در گفتمان به کار گرفته شده‌اند (مطابقت).

واضح است که هنگامی که یک هنجار به طور واضح بیان شود و به طور گسترده به کار رود، تأثیرگذار خواهد بود. «اندرو کرتل» و «جیمز دیوس» در این رابطه اشاره می‌کنند که مالک برتری و قدرت هنجار ممکن است در گفتمان سیاسی داخلی نهادهای ملی (رویه‌ها، قانون و سیاست‌های ملی) یافت شود. هنجارها معمول در نهادها تدوین شده و در سیاست‌ها اجراء می‌شوند و میزان قدرتش به درجه مشروط بودن نظم به آن‌ها بستگی دارد (داوودی، ۱۳۹۱: ۳۹). در نهایت اینکه این نظریه ادعان دارد بین نیروهای مادی و معنوی ارتباط وجود دارد، موجب می‌شود نقش فرهنگ در سیاست بین‌الملل خود را بیشتر نشان دهد و حتی به وسیله این ارتباط تغییر کند.

با در نظر گرفتن این مباحث مقاله پیش‌رو در نظر دارد تا با بیان این نکته، ارزش‌های شیعی و هنجارهای آن در جامعه عراق (با توجه به جمعیت ۶۵ درصدی باعث شده تا شیعیان) به عنوان یک عنصر مهم و اساسی در عراق پس از صدام به نقش آفرینی و ساختن قدرت در چارچوب هنجارهای خاص خود بپردازند.

۲- طرح فرقه گرایی پل برمر و اشاعه نقش شیعیان در عراق

پس از فروپاشی رژیم عراق در سال ۲۰۰۳، آمریکایی‌ها سعی کردند که رژیم جدیدی عراق را بر اساس «تقسیم قدرت قومی» با مدیریت «پل برمر» بازسازی کنند. اولین گام در این مسیر، تأسیس شورای حکومتی عراق^۱ (متشکل از ۲۵ عضو ۱۳ شیعه، ۵ سنی، ۵ کرد (همچنین سنی)، ۱ ترکمن و ۱ آشوری) با هدف جذب گروه‌های قومی و مذهبی مختلف در عراق بود (Brancati, 2004: 7). در واقع می‌خواستند که کردها، سنی‌ها و شیعیان در اداره کشور مشارکت داشته باشند (Evans, 2003).

مجلس حکم متشکل از نمایندگان از اقوام اصلی عراق بود و هدف آن ایجاد نقشه راه برای قانون اساسی و تشکیل دولت جدید بود. از طریق این مجلس، سیاستمداران شیعه می‌توانستند شرایط خود را بر دیگران تحمیل کنند. آن‌ها در ابتدا توانستند با کردها در مورد مناصب ارشد دولت عراق به توافق برسند. به عنوان مثال، به شیعیان باید منصب نخست‌وزیری داده شود، زیرا آن‌ها اکثریت هستند. اما کردها می‌توانند منصب رئیس‌جمهور را دریافت کنند. تقسیم مواضع بسیار مهم بین این دو گروه باعث شد تا سنی‌ها از روند سیاسی محروم شوند. بنابراین، اکثریت سنی‌ها حمایت از گروه‌های شورشی علیه نیروهای ائتلاف و دولت عراق را انتخاب کردند. توسعه فرقه گرایی در جامعه عراق مبنای بازسازی نهادهای دولتی شد و این امر در تمام دستگاه‌های دولتی منعکس شده بود. به عنوان مثال، ارتش جدید و سازمان اطلاعات عراق تحت کنترل شیعیان بود و نیروهای خارجی کشور در دست کردها بود (Rached and Bali, 2018: 40). در واقع در این تقسیم بندی قومیتی نقش شیعیان پررنگ و مسئولیت پذیری در نقش‌های حکومتی آن‌ها بیشتر شد.

۳- نقش مرجعیت شیعه در عراق پس از صدام

نقش مرجعیت شیعه پس از سقوط صدام پررنگ بوده است. شیعیان بعد از سقوط صدام و با توجه به اینکه اکثریت جمعیت در عراق داشتند، خواستار نقش آفرینی شدند. به خصوص مرجعیت

^۱ مجلس الحوکم

شیعه و نقش آیت الله سیتانی در این مقطع مهم بوده است. چرا که از همان ابتدا سعی کردند تا به نیروهای آمریکایی برای برگزاری انتخابات عمومی فشار وارد کند.

سیستانی به خوبی به این مسأله آگاه بود که بهترین راه برای رسیدن اکثریت شیعه عراق به حق و مشارکت در ارکان تصمیم گیری، برگزاری انتخابات سراسری با مشارکت تمامی مردم ضروری است. در واقع آیت الله سیستانی به خوبی بر این موضوع واقف بود که چنین رویه‌هایی می‌تواند نقش و جایگاه شیعیان ارتقا ببخشد (سبزیان موسی آبادی ۱۳۸۴: ۲۱-۲۲). همچنین آیت الله سیستانی در نقش رهبری شیعه تلاش کرد تا تدوین قانون اساسی هر چه سریع‌تر انجام گیرد و اعلام کرد: نیروهای آمریکایی شایستگی تعیین اعضای مجلس نگارش قانون اساسی را برای عراق ندارند و باید انتخابات برگزار شود و برای تصویب نهایی به فراندوم عمومی گذاشته شود (احمدی و حائری، ۱۳۸۹: ۲۰).

همچنین او علاوه بر تأکید رابطه سنی- شیعه، بر دخالت مرجعیت در امور اجرایی اعتقادی نداشتند. ولی برای گنجاندن اسلام به عنوان منابع قانونگذاری تأکید داشته‌اند (احمدیان و صفری، ۱۳۹۷: ۱۲۴-۱۲۹).

از جمله مهمترین نقش‌های آیت‌الله سیستانی به عنوان رهبر شیعیان می‌توان به تأثیر او در تغییر نخست‌وزیر عراق (نوری المالکی) و انتصاب نخست‌وزیر جدید اشاره کرد. او در سال ۲۰۱۴ نیز در نامه‌ای به حزبی که نوری‌المالکی رهبر آن بود یعنی «حزب الدعوة» بیان داشته با توجه به شرایط موجود و ضرورت تعامل با بحران‌هایی که متفاوت از گذشته است، ضروری می‌داند که در جهت انتخاب نخست‌وزیری جدیدی که از موافقت و اجماع ملی برخوردار باشد و بتواند در مقابل تهدیدات تروریستی کشور را نجات دهد را لازم می‌داند (میری و نوذری، ۱۳۹۷: ۱۰۷-۱۰۸). در مجموع این عوامل نشان می‌دهد که پس از خروج رهبران تشیع از انزوا، میزان عامل انسجام و یکپارچگی در جامعه عراق بیشتر شد. به خصوص فتوای مرجعیت تقلید در مبارزه با داعش و مسلح شدن مردم نقطه عطفی بود که نشان از قدرت تشیع در جامعه و میزان پیروی مردم را نشان داده است. در واقع ارزش‌ها و هنجارهای شیعی عاملی انسجام بخش را به وجود آورده که خود منبعی از قدرت را تشکیل داده است.

۴- جایگاه شیعیان در احزاب و ائتلاف‌ها پس از سقوط صدام

۴-۱- گروه‌ها و احزاب

گروه‌ها و احزاب موجود در عراق به سه دسته «گروه‌ها و احزاب شیعی عراق»، «گروه‌های احزاب سنی عراق» و «گروه‌ها و احزاب آشوری عراق»^۲ قابل تقسیم هستند که هر کدام از این گروه‌ها و احزاب خود از چند زیرمجموعه تقسیم می‌شود. به عنوان مصداق گروه‌ها و احزاب شیعی عراق به چند زیرمجموعه از جمله: جماعه العلماء، حزب الدعوة الاسلامیه، سازمان عمل اسلامی، مجلس اعلای انقلاب اسلامی، حزب فضیلت اسلامی عراق، جریان موسوم به صدری‌های عراق، قابل تقسیم می‌باشد که در این میان آن‌ها جماعه العلماء، حزب الدعوة، سازمان عمل اسلامی و مجلس اعلای انقلاب اسلامی بیشترین فعالیت را دارند (سرابی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷۴).

۴-۲- ائتلاف‌ها

پس از سال ۲۰۰۳، ائتلاف‌هایی در صحنه سیاسی عراق شکل گرفت. موقعیت و قدرت به «حمایت‌های خارجی»، «اتحاد درونی» و «قدرت رهبری در سازماندهی» بستگی داشت. در مجموع با توجه به معیارهای قومی، مذهبی، ایدئولوژیکی و چگونگی فعالیت سیاسی، این گروه‌ها به چهار ائتلاف قابل تقسیم می‌باشند:

۱- ائتلاف ملی عراق: در انتخابات سال ۲۰۰۵ عراق، شیعیان «ائتلاف ملی» به ریاست ابراهیم جعفری تشکیل دادند. حزب مجلس اعلای عراق، فضیلت اسلامی و حزب اصلاح وطن از اعضای آن می‌باشند. به مرور زمان از حمایت آیت الله سیستانی و مقتدا صدر برخوردار شد. اما در انتخابات ۲۰۰۹ بین اعضای این ائتلاف اختلاف افتاد و در نهایت به جدای نوری‌المالکی ختم شد.

۲- ائتلاف دولت قانون: بعد از به وجود آمدن اختلاف در ائتلاف ملی، حزب ائتلاف دولت قانون به وجود آمد. جبهه مستقل، سازمان بدر و اتحادیه اسلامی ترکمان از اعضای این ائتلاف

۱- حزب بعث عراق؛ حزب دموکرات کردستان عراق؛ اتحادیه میهنی کردستان عراق؛ حزب سوسیالیست کردستان؛ حزب کمونیست کردستان عراق؛ حزب گوران؛ اتحادیه اسلامی کردستان؛ اتحادیه ترکمان‌های عراق؛ حزب ملی ترکمان عراق؛ حزب اخوان ترکمان عراق؛ جنبش دموکراتیک ترکمان؛ حزب خلق ترکمان عراق
۲- حزب میهنی آشوری؛ مجلس ملی کلدانی سرپانی آشوری؛ حزب دموکراتیک آشوری؛ حزب تجمع سرپانی مستقل

می‌باشند. بعد از ائتلاف العراقیه، دارای بیشترین کرسی در پارلمان عراق است. رهبری آن را نیز نوری المالکی برعهده دارد.

۳- ائتلاف میهن عراق: نخست‌وزیر پیشین عراق «ایاد علاوی» از حزب وفاق ملی ریاست این ائتلاف را برعهده دارد و از دو احزاب کوچک «جبهه گفت‌وگوی ملی عراق» و «حزب اسلامی عراق» تشکیل شده است. علاوه بر این که «رافع عیسوی» و «اسامه نجف» اهل سنت با آن همکاری می‌کنند، بلکه از حمایت کشورهای عربی و غربی برخوردار است.

۴- ائتلاف دموکراتیک عراق: این ائتلاف معروف به لیست کردستان عراق پس از سقوط صدام، توانست به فعالیت پردازد و شامل اکثر احزاب کرد می‌باشد (سهرابی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸۲-۱۸۴).

۵- نوری‌المالکی نماینده شیعیان

۱-۱- انتخابات ۲۰۰۶

جامعه عراق در کابینه جعفری با درگیری‌های فرقه‌ای روبرو بود. اکثریت سنی‌ها احساس می‌کردند که در عراق طرد شده‌اند. این امر سنی‌ها را به همکاری با گروه‌های تروریستی مانند القاعده برای مبارزه با آمریکایی‌ها در عراق و دولت عراق واداشت. اما با انتخاب نوری‌المالکی (۲۰۰۶) با حمایت آمریکا (خصوصاً زلمی خلیل زاد؛ سفیر سابق و جف ری بیلز دیپلمات سابق)، کردها، سیستانی‌ها و ایران، ثبات (نه چندان کامل) را به عراق بازگرداند (Khedery 2014). در واقع بخشی از برنامه سیاسی او خلع سلاح شبه نظامیان سنی و شیعه در بغداد بود که در انجام آن موفق شد. المالکی خواستار این بود که جامعه عراق باید از تروریسم پاک شود، دولت باید از «فساد اداری» خلاص شود و شبه نظامیان جناحی باید خلع سلاح شوند و سلاح فقط در دست دولت باشد (Tures, 2014).

نخست وزیر المالکی در اولین دوره ریاست جمهوری (۲۰۰۶-۲۰۱۰)، قدرت متمرکز بود و موفق شد عراق را به حکومت «تک حزبی» تبدیل کند. در نهایت، این منجر به پاکسازی قومی سنی‌ها به‌ویژه در بغداد شد. به عنوان مثال، بغداد در سال ۲۰۰۳ ۴۵ درصد جمعیت آن سنی بودند، اما در سال ۲۰۰۷ به ۲۵ درصد کاهش یافت. در واقع فرقه‌گرایی مالکی منجر به شیعه شدن جمعیت

نقش نیروهای شیعی در سیاست عراق پس از صدام (تأکید بر دوره نوری المالکی)

بغداد شد^۱ (Cole, 2014). از طرف دیگر مالکی در این دولت از ۳۷ وزیر (از گرایش‌های مختلف مذهبی و سیاسی) استفاده نمود و برای اولین بار در عراق ائتلاف گسترده سنی‌ها، شیعیان، کردها و سایر اقلیت‌ها تشکیل شد. در واقع در این دوره نوری المالکی و آیت الله سیستانی هر دو خواهان همکاری و پاکسازی کشور از نشانه‌های دوره بعث بودند.

در این دوره نخست وزیر عیاد علاوی و عوامل غرب می‌خواستند انتخابات را به تأخیر بیندازند. اما آیت الله سیستانی آن را محکوم کرده و اعلام داشت این مورد با اصل دموکراسی و نقش مردمی در انتخابات آزاد منافات دارد. از جانبی آمریکا و کشورهای عربی نیز از اینکه دیگر بار نیروهای شیعی قدرت‌یابی کنند و بیشترین کرسی را داشته باشند شروع به کارشکنی کردند؛ زیرا این به معنای محکم شدن حلقه شیعی در منطقه نیز بود (قربانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۲۹).

۲-۵- انتخابات ۲۰۱۰

نوری المالکی در ۲۰۱۰ اعلام کرد در فهرست انتخاباتی در انتخابات پارلمانی در بصره ۱۴ کرسی را بدست آورد و اعلام کرد اگر موفق به تأسیس دولت شود، «قانون خودمختاری» بصره^۲ را امضا می‌کند. بنابراین تبدیل شدن این منطقه به منطقه‌ای فدرالی به معنای توسعه یک منطقه شیعی است. اما این خودمختاری جغرافیایی و اقتصادی سیاسی با مخالفت اعراب سنی عراق و عربستان مواجه شد؛ زیرا این تغییر و تحولات بازی را به نفع ایران تثبیت می‌کرد (نیری و انصاری، ۱۳۹۱: ۱۷۱).

در دور دوم انتخابات در ۲۰۰۹ شاهد دو رویکرد متفاوت بوده‌ایم: رویکرد اول، اعلام سیستم انتخاباتی متفاوت بود و دیگری تلاش برای این که حوزه انتخاباتی کرکوک را به چند گروه تقسیم نمایند. اما مانند دوره قبل، آیت‌الله سیستانی بر مشارکت عموم مردم در انتخابات تأکید کردند. در این دوره شیعیان به اندازه کافی قدرت نداشتند و مجبور شدند با گروه‌های دیگری وارد ائتلاف

۱ البته همانگونه که اشاره شد، نقطه عطف احیای شیعه با سیدعلی سیستانی (بانفوذترین و مشهورترین روحانی شیعه) آغاز شد. چرا که خواستار مشارکت فعال شیعیان در اولین انتخابات مجلس شورای اسلامی در سال ۲۰۰۵ شد. اکثریت احزاب سیاسی شیعه برای شرکت در آن انتخابات با هدف به دست آوردن هر چه بیشتر کرسی‌های ممکن، خود را در یک بلوک ترکیب کردند - که در انجام آن نیز موفق شدند. (Cockburn 2005)

۲ بعد از بغداد، بصره دومین شهر پرجمعیت عراق و یکی از ثروتمندترین شهرها می‌باشد و بیست درصد ذخایر نفتی خاورمیانه در این منطقه وجود دارد.

شوند. در نتیجه نیروی شیعی در این دوره تضعیف شدند و با مشکلاتی روبرو شدند؛ زیرا شیعیان در هر سه ائتلاف حضور داشتند. نوری‌المالکی رهبری ائتلاف دولت قانون، حکیم و صدر رهبران ائتلاف ملی عراق و علاوی رهبر ائتلاف عراقیه، همگی در زمره نخبگان شیعه قرار داشتند. برخلاف قبل که ائتلاف‌ها به صورت یکپارچه مقابل سنی‌ها صورت می‌گرفت. در نهایت ائتلاف عراقیه به ریاست ایاد علاوی ۹۱ کرسی، ائتلاف دولت قانون به رهبری نوری مالکی ۸۹ کرسی، ائتلاف ملی عراق به رهبری سید عمار حکیم ۷۰ کرسی و ائتلاف کردستان ۴۳ کرسی از ۳۲۵ کرسی مجلس را به دست آوردند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۲۹-۲۳۰).

۶- شیعیان عنصر برتر حشدالشعبی

هنگامی که نهادهای دولتی عراق قادر به محافظت از امنیت داخلی و خارجی عراق نبودند، شبه نظامیان به یک پیامد طبیعی تبدیل شد. به عنوان مثال، لبنان را زمانی در نظر بگیرید که به عنوان یک کشور شکست خورده طبقه‌بندی شد. در نتیجه، شبه‌نظامیان حزب‌الله به‌عنوان یک دولت عمل کردند و خود را به‌عنوان جایگزین دولت معرفی کردند. با انجام این کار، آن‌ها به بسیاری از مسائل مانند ایجاد شغل با سرمایه‌گذاری در صنایع کوچک و ارائه خدمات بهداشتی رایگان پرداختند^۱ (Rached and Bali, 2018: 43).

بعد از اینکه پل برمر بر مسند نشست، سعی کرد ساختار امنیتی کشور را تغییر دهد و نظامی وابسته به آمریکا را روی کار آورد. در این راستا ساختارهای امنیتی زمان صدام را لغو کرد. ارتش ۳۰۰ هزار نفری صدام را اخراج و همچنین افرادی که در سیستم امنیتی و اطلاعاتی صدام بودند را برکنار کرد (اسدی، ۱۳۹۳: ۱۶۲-۱۶۳). این موضوع باعث شد تعداد زیادی از افراد کارکنان نظامی و امنیتی در جامعه رها شوند و حتی به گروه‌های سلفی-تکفیری بپیوندند.

آمریکا نیز به دلیل فشار رهبران سیاسی-امنیتی مجبور به دمکراسی‌سازی محدود و مشارکت با تمام گروه‌های و نخبگان سیاسی شد. در نتیجه این تغییر و تحولات، داعش شکل گرفت و در مقابل

^۱البته نباید فراموش کرد که علت واقعی وجود شبه نظامیان در جوامع خاورمیانه، ضعف و عدم مشروعیت دولت‌هاست

نقش نیروهای شیعی در سیاست عراق پس از صدام (تأکید بر دوره نوری المالکی)

این گروه تروستی، گروه حشد الشعبی که با اندیشه اولیه آمریکا در عراق انطباقی نداشت، شکل گرفت (افشون و الله کرم، ۱۳۹۷: ۴۷).

حشدالشعبی پس از سقوط موصل توسط داعش در خرداد ۱۳۹۳ در پاسخ به فتوای آیت الله سیستانی، مبنی بر جهاد علیه تروریست و دفاع از عراق به وجود آمد. در واقع تقید دینی و مذهبی نقطه عطف اصلی این تشکل می‌باشد. نوری المالکی، رئیس ائتلاف دولت قانون و نخست وزیر عراق در خصوص شکل‌گیری حشدالشعبی نیز اشاره کرده بود، ساختار بسیج عراق یعنی حشد الشعبی از بسیج ایران الگو برداری شده است و از ۵ ساختار: ۱- نبرد با داعش و بیرون راندن از خاک عراق؛ ۲- حفاظت از کشور؛ ۳- حفاظت از اماکن مقدس؛ ۴- آزادی مردم عراق از یوغ تروریسم؛ ۵- کمک به عراقی‌هایی که توان جهاد ندارند، تشکیل شده است (افشون و الله کرم، ۱۳۹۷: ۴۷-۴۸). این نشان‌دهنده نقش فرد در تصمیم‌گیری‌ها و رویه‌های یک کشور می‌باشد و نوری المالکی به همراه آیت الله سیستانی در این زمان توانسته بودند هم ملت و هم اعضای دولت و کابینه را با خود همراه سازند و در واقع نقش پررنگی در ارتباطات بین ایران و عراق را بر عهده داشته‌اند.

علاوه بر گروه‌های شیعه عرب، ۶ گروه شبه نظامی دیگر نیز در ساختار حشدالشعبی وجود دارند و حدود ۳۷۵۰ نفر از نیروهای شیعه ترکمان اطراف کرکوک که در مناطق طوز خورماتور، دافوق، بشیر، آمرلی به حشد الشعبی پیوسته‌اند و فرماندهی آن نیز از میان ترکمن‌ها است. همچنین قبایل عرب سنی نیز در قالب این گروه با داعش مبارزه کرده‌اند که ۴ تا ۷ هزار نفر را شامل می‌شود. چهار گروه اصلی شیعه شامل گردان حزب الله عراق، عصاب اهل الحق، سرايا السلام و سپاه صلح نیز گروه‌های کوچک شیعی را نیز در کنار خود دارند که بین ۱۰ تا ۱۵ هزار نفر می‌شوند. این چهار گروه مرجع در رده سازمان‌هایی قرار دارند که پیش از صدور فتوای آیت الله سیستانی در عراق دارای ساختار بودند؛ اما برخی از آن‌ها نظیر سازمان بدر در چارچوب امور سیاسی به فعالیت می‌پرداختند (افشون و الله کرم، ۱۳۹۷: ۴۹). این‌ها نشان‌دهنده قدرتی است که شیعیان رفته رفته در عراق به دست آوردند و باعث شده صحنه سیاسی و امنیتی عراق برخلاف قبل که اثری از شیعیان در آن نبود اکنون به نقش بارز در معادلات داخلی دست پیدا کنند. با توجه به این موضوع می‌توان گفت هنجارهای جدیدی در داخل عراق به وجود آمده بود که راه را برای ائتلاف‌های بین کشورهای منطقه و شیعیان هموار ساخته است.

در ژوئن ۲۰۱۴، داعش به موصل، دومین شهر بزرگ عراق، حمله کرد. در ۲۹ ژوئن ۲۰۱۴، ابوبکر البغدادی، رئیس دولت اسلامی در عراق و سوریه (داعش) تأسیس خلافت اسلامی در عراق و سوریه را اعلام کرد. در حالی که ارتش عراق از زمان حمله آمریکا به شدت ضعیف شده بود، از دسامبر ۲۰۱۳ چندین شکست را در جنگ علیه داعش تجربه کرده بود، برای رهبران سیاسی و مذهبی این کشور مشروع به نظر می‌رسید که شبه نظامیان شیعه را برای مبارزه با داعش بسیج کنند. بنابراین، در ۱۳ ژوئن ۲۰۱۴، سه روز پس از تصرف موصل، آیت‌الله علی سیستانی فراخوانی برای «جهاد» علیه داعش داد. ده‌ها هزار داوطلب شیعه در شبه‌نظامیان شیعه ثبت نام کردند. آن‌ها بلافاصله با هم متحد شدند و الحشد الشعبی (نیروی بسیج مردمی) را ایجاد کردند. این گروه متشکل از چندین گروه شبه نظامی از جمله بخش بزرگی از شیعیان طرفدار ایران مانند سازمان بدر بود (Ladier, 2022: 9). حمله داعش به سوریه و هماهنگی بین نیروهای ایرانی و عراقی نشان دهنده عمق استراتژیک این دو کشور بخصوص در زمانی نوری المالکی است. در این زمان ایران با استفاده از خاک عراق توانست نیروهای خود را به سوریه منتقل کند و همچنین از طریق خاک عراق و همکاری‌هایی که بین حشد الشعبی و نیروهای سپاه پاسداران ایران انجام گرفته در خاک عراق به پرتاب موشک اقدام نماید.

نیروی قدس بلافاصله از طریق شبه نظامیان شیعه خود وارد جنگ علیه داعش شد که به زودی به عنوان دومین جنگ داخلی عراق تلقی شد. حشدالشعبی از زمان شکست داعش، آرزوی ایفای نقش سیاسی در کشور را داشت. برای انجام این کار، برخی از رهبران آن‌ها برای شرکت در انتخابات ۲۰۱۸ از سمت خود استعفا دادند. آن‌ها ائتلافی به نام اتحاد فتح (سازمان بدر، کتائب حزب الله، عاصیب اهل الحق و تیپ‌های امام علی) تشکیل دادند که عمدتاً از گروه‌های طرفدار ایران تشکیل شده بود. به مناسبت انتخابات قانونگذاری ۲۰۱۸، الفتح و صدریان اکثریت آرا را به دست آوردند و بر سر توافق برای تشکیل یک دولت ائتلافی مذاکره کردند (Ladier, 2022: 10).

۷- نقش ایران در رشد شیعه در بافت حکومتی عراق

دولت آمریکا به دلیل اراده قوی و برای اتخاذ سیاستی، «بعث زدایی» از جامعه عراق، دیدگاه فرقه‌گرایی را رواج داد. با این حال، این استراتژی آمریکا به طور گسترده‌ای در ب‌های عراق را به

نقش نیروهای شیعی در سیاست عراق پس از صدام (تأکید بر دوره نوری المالکی)

روی جمهوری اسلامی ایران باز کرد. جمهوری اسلامی ایران هم از این فرصت غیرمنتظره استفاده کرد و از طریق سپاه قدس به جامعه عراق نفوذ کرد. در ۹ می ۲۰۰۳، پل برنر مامور تشکیل سروسامان دادن به نیروها بود و شورایی بر اساس وابستگی‌های قومی مذهبی متشکل از ۲۵ عضو تشکیل داد. بدون شک ورود چند تن از نخبگان شیعه متحد با تهران به این شورا، جمهوری اسلامی را قادر ساخت تا نفوذ خود را در سازمان سیاسی و اداری عراق اعمال کند. اما پس از تشکیل دولت موقت عراق در ژوئن ۲۰۰۴ و انتخابات پارلمانی ۲۰۰۵ که با پیروزی شیعیان برگزار شد، نفوذ جمهوری اسلامی بیشتر نمایان شد. این زمانی بود که نمایندگان مجلس، ابراهیم الجعفری یکی از اعضای حزب الدعوه را که نیمی از تبعید بیست ساله خود را در ایران گذرانده بود، نخست‌وزیر انتخاب کردند. او در می ۲۰۰۶ مجبور شد به نفع نوری المالکی، شماره دو حزب، کناره‌گیری کند. نوری‌الملکی نیز مانند سلف خود سال‌ها تبعید را در سوریه و سپس در ایران گذرانده بود و به جمهوری اسلامی ایران نزدیک بود. از این‌رو، به دلیل نزدیکی وی به تهران، تحت دو فرمان وی بود که روابط دیپلماتیک، اقتصادی و فناوری بین دو کشور از سر گرفته و تحکیم شد (Ladrier, 2022: 6). در حالی که در دوران حکومت صدام و بعضی‌ها روابط دو کشور ایران و عراق کاملاً رو به تیرگی بود و هر دو یکدیگر را دشمن می‌دانستند؛ بنابراین روی کار آمدن شخصی مانند نوری المالکی تغییر مهمی را موجب شد که حتی کشورهای منطقه و دنیا را با شوک روبرو ساخته بود و این آغاز دوره‌ای نوین در روابط بین دو کشور گردید.

این روابط با تبدیل ایران به یکی از شرکای اصلی عراق، ابزار نفوذ تهران را در عراق فراهم کرد. اما جمهوری اسلامی به داشتن چنین رابطه ممتازی با رهبری عراق بسنده نکرد. با توجه به شرایط خشونت و شروع جنگ داخلی در عراق، این کشور از به کارگیری منابع قابل توجهی برای آموزش گروه‌های شبه نظامی شیعه جدید و در عین حال حمایت از گروه‌هایی که از قبل موجود بودند، با هدف در اختیار داشتن اهرم‌های نفوذ زیادی دریغ نکرد. با هدف ایجاد «محور مقاومت»، نیروی قدس با الگوبرداری از تیپ بدر که در سال ۱۳۶۲ در ایران تأسیس شد، ده‌ها گروه شبه‌نظامی را تأسیس کرد. که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

تیپ بدر: در سال ۲۰۰۳ به سازمان بدر تغییر نام داد و بلافاصله در ارتش و پلیس نفوذ کرد و جاه‌طلبی خود را برای ایفای نقش سیاسی در عراق جدید پنهان نکرد. این سازمان به رهبری «هادی

العامری» در سرکوب گروه‌های شورشی سنی شرکت کرد و از سال ۲۰۰۹ با ارتش مهدی (جیش المهدی)، جنبشی مسلح به رهبری مقتدی صدر که شروع به فاصله گرفتن از ایران کرده بود، درگیر شد. سازمان به چندین هزار جنگجو متکی بود و سنگر آن در دیالی، استان بومی العامری که اکثریت جمعیت آن قبل از سقوط صدام، سنی بودند، قرار داشت. سازمان بدر به تدریج جمعیت سنی را بیرون کرد. به طوری که شیعیان در دیالی امروز اکثریت را تشکیل می‌دهند. این استان به دلیل هم مرز بودن با جمهوری اسلامی ایران، دولت اقلیم کردستان و دولت بغداد، استراتژیک است. به گفته «عادل بکوان»، سازمان بدر به تمام نهادهای دولت عراق نفوذ کرده است (Ladier, 2022: 7).

سازمان الکتائب: کتائب حزب الله (فالاتزهای حزب الله) در سال ۲۰۰۳ تأسیس شد، فعالانه در نبردها برای عقب راندن آمریکایی‌ها شرکت کرد. آن‌ها به تسلیحات پیشرفته از جمله موشک مجهز هستند. سازمان کتائب به صورت زیرزمینی فعالیت می‌کند. کتائب به دلیل روابط نزدیک خود با رهبران سیاسی شیعه و حمایت جمهوری اسلامی ایران، نقش پررنگی در عراق دارند (Ladier, 2022: 7).

سازمان عصائب اهل الحق (ع): در ژوئیه ۲۰۰۶ متولد شد. این گروه توسط قیس الخزعلی که با جمهوری اسلامی ایران و مفهوم ولایت فقیه بیعت کرد، تأسیس شد. به نظر می‌رسد قاسم سلیمانی، فرمانده کل سپاه قدس، مخفیانه این گروه را ایجاد کرده بود. وظیفه این گروه مبارزه با نیروهای اشغالگر آمریکایی و شبه نظامیان افراطی، بود (Ladier, 2022: 8).

به طور کلی شناختی که نوری المالکی از ایران داشته و همچنین آشنایی با سران و حکومتداران ایرانی موجب شده بود تا این کشور بعد از دوران صدام نگرشی نو در پیش گیرد و دو کشور با وجود پتانسیل‌های بسیار در سطوح مختلف همکاری‌های اقتصادی، صنعتی و نظامی حتی در محیط‌های بین‌المللی با هم داشته باشند که می‌توان نوری المالکی را بنیانگذار این تحول دانست.

نتیجه‌گیری

بر اساس قانون اساسی عراق رئیس‌جمهور این کشور از میان اکراد، نخست‌وزیر از میان شیعیان و رئیس مجلس از میان اهل سنت انتخاب می‌شود. با توجه به اختیاراتی که بر حسب

نقش نیروهای شیعی در سیاست عراق پس از صدام (تأکید بر دوره نوری المالکی)

قانون اساسی قوه مجریه به نخست وزیر کشور می‌دهد، مشاهده شد که با نخست وزیر نوری المالکی، نفوذ شیعه در ساختار کلی کشور بیشتر شد. پس از سقوط حزب بعث و دنبال شدن طرح فرقه‌گرایی و مشارکت همه فرقه‌ها برای تشکیل مجلس این موقعیت را در اختیار احزاب قرار داد تا با توجه به جمعیت بیشتر احزاب شیعی، بیشترین کرسی نیز نصیب آن‌ها شود. به خصوص که فتوای یک مرجعیت شیعی نقش آفرینی مردم را در صحنه بیشتر کرد و از آنجا که شیعیان به افکار و آرای مراجع ارادت خاصی داشته‌اند، فراخوان او موجب شد تا شیعیان از انزای چندین ساله خارج شوند تا جایی که نه تنها در سمت سیاسی؛ بلکه در سمت نظامی و امنیتی نیز نفوذ پیدا کنند و بسیج مردمی به نام حشد الشعبی تشکیل دهند. در نهایت اینکه می‌توان گفت پس از صدام و به خصوص خروج نیروهای آمریکایی، آینده روشن تری برای حضور شیعه و در نتیجه آن همکاری بین کشورهای شیعی منطقه که مهمترین آن ایران می‌باشد را بیش از این نیز شاهد بود.

منابع و مأخذ

- آدمی، علی و ابراهیمی پور، حوا. (۱۳۹۳). جایگاه شیعیان در ساختار سیاسی عراق جدید. *شیعه شناسی*، ۱۲ (۶۶)، ۱۴۰-۱۰۷.
- احمدیان، فرج الله و قزوینی حائری، یاسر. (۱۳۸۹). فرایند تدوین قانون اساسی عراق. *سیاست*، ۲ (۴۰)، ۳۷-۱۹.
- احمدیان، قدرت و صفری، عرفان. (۱۳۹۷). دیدگاه‌ها و مواضع آیت الله سیستانی در روند تدوین قانون اساسی عراق نوین. *اندیشه سیاسی در اسلام*، ۵ (۱۷)، ۱۳۴-۱۱۳.
- اسدی، علی اکبر. (۱۳۹۳). *روند دولت-ملت سازی در عراق جدید و امنیت ملی جمهوری اسلامی*. تهران؛ موسسه مطالعات راهبردی اندیشه سازان نور.
- افشون، تورج و الله کرم، عبدالحسین. (۱۳۹۷). مقایسه رویکرد امنیتی آمریکا و حشد شعبی در عراق؛ عملکرد و رویکردها. *مطالعات روابط بین الملل*، ۱۱ (۴۲)، ۷۱-۴۱.
- اکبری، حسین. (۱۳۸۸). *بحران حاکمین در عراق*. تهران؛ نشر اندیشه سازان نور.
- باغیان زارچی، مرتضی. دارابی منش، مریم و امیری، روح الله. (۱۳۹۲). زمینه های افزایش حملات تروریستی در عراق پس از سقوط صدام. *تحقیقات سیاسی بین المللی*، ۵ (۱۴)، ۱۸۴-۱۶۳.

نشریه علمی بحران پژوهی جهان اسلام

- پوراحمدی، حسین. غفاری نژاد، میثم و کاظمی، حامد. (۱۳۹۵). دموکراسی با زور و چالش های فراروی آن در عراق. *سیاسی بین الملل*، ۸ (۱)، ۹۵-۷۱.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد و عارف نژاد، ابوالقاسم. (۱۳۹۰). نشانه شناسی گفتمان در اسلام سیاسی و مردم سالار آیت الله سیستانی. *پژوهشنامه علوم سیاسی*، ۶ (۴)، ۷۴-۴۱.
- داوودی، علی اصغر. (۱۳۹۱). امنیت از نگاه مکتب سازه انگاری. *مطالعات سیاسی*، ۴ (۱۶)، ۲۹-۵۰.
- سبزیان موسوی آبادی، علیرضا. (۱۳۸۴). سقوط صدام و تاثیر آن بر جنبش اسلامی در عراق. *مجله دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان*، ۱۷ (۲)، ۳۰-۱.
- سهرابی، محمد. اشرفی، امرالله و کریمی، مرتضی. (۱۳۹۵). کالبد شناسی احزاب و گروه های سیاسی عراق و تأثیر آن بر روابط ایران و عراق. *مطالعات روابط بین الملل*، ۹ (۳۴)، ۱۹۶-۱۶۷.
- قربانی شیخ نشین، ارسلان و بشیری، سعید. (۱۳۹۴). آیت الله سیستانی در روند دولت سازی در عراق پس از سقوط صدام. *پژوهشنامه روابط بین الملل*، ۸ (۳۰)، ۲۵۳-۲۱۵.
- میری، مجتبی و نوذری، میثم. (۱۳۹۷). نقش و جایگاه احزاب و گروه های شیعه در عراق با تأکید بر همگرایی با ایران. *پژوهشنامه اندیشه معاصر*، ۱ (۱)، ۹۹-۱۱۶.
- نیری، بیژن و انصاری، محمدامین. (۱۳۹۱). نقش قومیت ها در تکاپوی فدرالیسم نوین سیاسی عراق. *پژوهشنامه روابط بین الملل*، ۵ (۲۰)، ۱۹۵-۱۶۳.
- Brancati, D. (2004). Can Federalism Stabilize Iraq? *The Washington Quarterly*, 27, 7-21.
- Cockburn, P. (2005). Cricket but no chess in Sistani's vision for democratic Iraq. *The Independent News of the World*, 9 February, [online]. Available from: <http://www.independent.co.uk/news/world/cricket-but-no-chess-in-sistanis-vision-fordemocratic-iraq-1529714.html>.
- Cole, J. (2014). Top 10 mistakes of former Iraq PM Nouri al-Maliki (that ruined his country). *Juan Cole's Blog*, 15 August, [online]. Available from: <http://www.juancole.com/2014/08/mistakes-Maliki-country.html>
- Evans, G. (2003). Only self-rule will bring stability to Iraq. *The Crisis Group*. Op-ed, Middle East & North Africa, 26 August. [online]. Available from: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabianpeninsula/iraq/only-self-rule-willbring-stability-iraq>
- Khedery, A. (2014). Why we stuck with Maliki -- and lost Iraq. *The Washington Post. Opinions*, 3 July, [online]. Available from: https://www.washingtonpost.com/opinions/why-we-stuck-with-maliki--and-lost-iraq/2014/07/03/0dd6a8a4-f7ec-11e3-a606-946fd632f9f1_story.html?utm_term.
- Ladier-fouladi, M. (2022). Iran-Iraq Relations and Pan-Shia Strategies, <https://hal.science/hal-03913440>.

نقش نیروهای شیعی در سیاست عراق پس از صدام (تأکید بر دوره نوری المالکی)

- RachdD, Kardo Karim and BALI, Ahmed Omar. (2018). THE SHIA ARMED GROUPS AND THE FUTURE OF IRAQ, published by War Studies University, Poland, Security and Defence Quarterly; 19(2).
- Tures, J. (2014). How we enabled ISIS by disarming Iraqi militias. *Huffi ngton Post, Th e Blog*, 7 October, [online]. Available from: http://www.huffi ngtonpost.com/john-atures/ how-we-enabled-isis-by-di_b_5947796.html.

